

MİZAH- DİL İLİŞKİSİ AÇISINDAN TÜRKÇENİN ÖNEMİ

Esmâ ŞİMŞEK*

Özet

Dil, kişiler arası iletişimi sağlayan en önemli anlaşma sistemidir. Bir insan, diline ne kadar hâkimse, dilini ne kadar doğru, güzel ve yerinde kullanabilirse duygu ve düşüncelerini de o kadar doğru ifade eder. Dil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısıdır. Bir milletin tarihi, sanatı, coğrafyası, folkloru, inancı, edebiyatı kısacası maddi ve manevi değerlerinin tamamı geçmişten günümüze dil aracılığı ile taşınmış, dil aracılığı ile zenginleştirilmiştir. Dilin gücü sadece kelime sayısı ile orantılı olmayıp; anlam zenginliği, anlatım gücü, anlatma yollarının çeşitliliği ve söz varlığı ile kendini gösterir. Söz varlığı ise deyimlerin, atasözlerinin, kalıplaşmış diğer sözlerin, anlatım kalıplarının, mecazların, eş ve zıt anlamlı kelimelerin çokluğu ile zenginleşir. Bu anlamda Türkçe, somut ve soyut kavramları bünyesinde taşıyan çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Özellikle edebî metinlerde Türkçenin gücü ve anlam zenginliği açık bir şekilde kendini hissettirir.

Türk halk edebiyatı anlatı türlerinden biri olan fıkralarda da mizah, Türkçenin gücüyle daha zengin bir yapıya bürünür. Çünkü fıkralarda az sözle çok şey ifade etme özelliği vardır. Özellikle; “*ince bir mizah, hikmetli bir söz ve keskin bir istihza*”nın (Yıldırım 1999: 3) yer aldığı son kısımda, kısa ve öz bir cümleyle verilmek istenen mesajın altında derin anlamlar gizlidir. Burada seçilecek kelimeler çok önemlidir. Mizahı oluştururken hem güldürme hem de düşündürme amacı güdülecektir. Türkçe, bu yönüyle mizah yaratmaya oldukça elverişlidir. Halk arasında anlatılan fıkralar incelendiğinde mizahı oluşturmak için; kelimelerin zıt ve eş anlamlarından, birbirini çağrıştıran kelimelerden, mecazlardan, benzetmelerden, deyimlerden, atasözlerinden, söz sanatlarından, kalıp ifadelerden, argo sözlerden, yerel kelimelerden ve yabancı kelimelere aranan Türkçe karşılıklardan sıkça yararlanıldığı görülecektir.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi - Elazığ/TÜRKİYE

Bu çalışmada, Türk halk kültürü içerisinde yer alan, konuyla ilgili fıkralar incelenerek mizahın oluşumunda Türkçenin hangi özelliklerinden yararlandığı çeşitli yönleriyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe, mizah, fıkra, güldürü.

THE IMPORTANCE OF TURKISH IN THE CONTEXT OF THE HUMOR-LANGUAGE RELATIONSHIP

Abstract

Language is the most important communication system that enables interpersonal interaction. The better a person masters their language and uses it correctly, beautifully, and appropriately, the more accurately they can express their emotions and thoughts. Language is also a carrier of culture. The history, art, geography, folklore, beliefs, literature, in short, all the material and spiritual values of a nation have been transmitted from the past to the present through language and enriched through language. The power of a language is not solely proportional to the number of words it contains; rather, it is reflected in its richness of meaning, expressive strength, diversity of expression, and vocabulary. Vocabulary is enriched by the abundance of idioms, proverbs, other set phrases, expression patterns, metaphors, and synonymous and antonymous words. In this sense, Turkish has a very rich vocabulary that encompasses both concrete and abstract concepts. Especially in literary texts, the power and richness of meaning in Turkish can be clearly felt.

In anecdotes, which are one of the narrative genres of Turkish folk literature, humor takes on a richer form through the power of the Turkish language. Because anecdotes have the characteristic of conveying a lot with few words. Especially in the final part, where “subtle humor, wise words, and sharp irony” (Yıldırım 1999: 3) are present, deep meanings are hidden beneath the concise sentence that conveys the intended message. The choice of words here is very important. While creating humor, the aim is both to amuse and to make people think. Turkish is quite suitable for creating humor in this regard. When analyzing the anecdotes told among the people, it can be seen that humor is often created using antonyms and synonyms, words that evoke one another, metaphors, similes, idioms, proverbs, literary devices, set expressions, slang words, local terms, and Turkish equivalents sought for foreign words.

In this study, anecdotes within Turkish folk culture related to the topic will be analyzed, and the various linguistic features of Turkish that contribute to the creation of humor will be evaluated from different perspectives.

Keywords: Language, Turkish, humor, anecdote, comedy.

Giriş

Arapça “müzâh” kelimesinden dilimize geçmiş olan ve “şaka, latife, eğlence” (Devellioğlu 1986: 782) gibi anlamlara gelen “mizah” teriminin altında biraz, gülme, biraz nükte biraz da eğlence, hoşgörü ve hiciv vardır. Türkçe Sözlük’te “mizah” terimi “gülmece” ile eş anlamda değerlendirilerek; “Eğlendirmek, güldürmek ve birine, bir davranışa incitmeden takılmak amacını güden ince alay, humor; gerçeğin güldürücü yanlarını ortaya koyan edebiyat türü.” (C. I, 1998: 903) olarak tanımlanır. Mizah, olayların komik, tuhaf, alışılmadık ve yanlış olan yönlerini hicvederek insanları güldürürken düşündürmeyi amaçlar. “Mizah, yalın bir gülümsemenin ötesinde düşünme, eleştirme ve sorgulamayı içerir. Çünkü mizah yaratılırken toplumda hoş gitmeyen, yanlış/kusurlu olan ve insanları rahatsız eden bir takım davranışlar hicvedilir. Bu bağlamda mizah ve mizahın bir uzantısı olan fıkra; “gülür yüzle tokat atmak” gibidir.” (Şimşek 2018: 82). Diğer taraftan mizah, insanların zorluklarla mücadele etmesi, yanlışlarla yüzleşmesi gerektiğini de hatırlatır. “Kelime oyunlarından ağız farklılıklarına, öz eleştiriden toplumsal taşlamalara, entelektüel birikime dayalı analizlerden anlamsız hareketlere kadar insanlık tarihinde farklı alan ve davranışların malzeme olarak kullanıldığı mizah, kültürler üstü özellikler içeren evrensel bir iletişim dilidir.” (Öğüt Eker 2009: 54). Evrensel bir dil olan mizaha birçok edebî metin ve sanat eserlerinde olduğu gibi halk edebiyatı alanında da şiirden destana, seyirlik oyunlarından atasözlerine, bilmecelelere kadar birçok türde rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada mizahın en çok işlendiği türlerden biri olan fıkralarda dilin anlam zenginliği ve mizah yaratmadaki gücü ele alınmıştır. Fıkralarda mizah oluşturulurken dil dolayısıyla Türkçeden hangi yönleriyle faydalandığı örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. Fıkralarda Dilin Önemi

Genel anlamda dil, fıkraları iki yönden etkiler. Birincisi, fıkraların anlatım şekli. Fıkraların dili açık, sade ve anlaşılır bir özelliğe sahiptir. Ancak anlatıcıya ve anlatılan kitleye göre değişiklik arz edebilir. İkincisi fıkralarda mizahı oluştururken, anlatımı güçlendirmek için dilden çeşitli yönleriyle yararlanmak mümkündür. Yabancı dile ait bir kelime veya ağız özelliklerine göre telaffuz edilen ya da farklı anlamlar yakıştırılan

bir kelime, fıkranın nüktelerini oluşturabilir. Bu açıdan bakıldığında “dil”in çeşitli özellikleri öne çıkarılarak mizah yaratmada etkili olduğu söylenebilir. Mizah-dil ilişkisi üzerine çalışmalar yapan Çiğdem Usta, “*Mizah Dilinin Gizemi*” adlı eserinde konuyla ilgili kısmı “Gülmece Dili” adı altında üç ana başlık ve bunları da kendi arasında alt başlıklara ayırarak vermiştir:

a. Dil Oyunları: Mübâlağa (Abartma), Benzeşleme, Eş Adlılık (Cinas), Çok Anlamlılık, Ağız-Lehçe-Kesimsel Dil Kullanımı, Argo kullanımı, Teşbih (Benzetme), İstiare (Deyim Aktarması, Eğretileme, Metafor), Mecaz-ı Mürsel (Ad Aktarması, düzdeğişme), Teşhis (Kişileştirme), Tezat (Karşıtlık), Müşakele, İştikak, Yankı, Dil Sürçmesi, Kaydırma, Alışılmamış Bağdıştırma Kullanımı, Karşıtlama, İkilem (Paradoks), Aktarım, Değiştirim, Geçişme, Değişim, Türeme, Tersine Çevirme (Kiyasus), Önsayıtlarla Oynama, İroni, Saçmalama, İmleme.

b. Dil Oyunları Aracılığıyla Gülmece Dilinin Dile Yaptığı Müdahaleler, Sapmalar (Ses Sapması, Sözcük Sapması, Sözdizim Sapması, Anlam Sapması, Lehçe ve Ağız Sapmaları, Kesimsel Sapma, Biçimbilimsel/Morfolojik Sapma, Tarihi Dönem Sapması), Düzenlilik (Yinelemeler, Koşutluk).

c. Derin-Yüzey Yapı ve Anlam-Dizim Belirleyicilerinin Gülmece diline Etkisi (Usta 2009: 95-131).

İç dünyamızın söze ve davranışlara dökülen halini simgeleyen dil, fıkralarda özellikle de mizahî ifadenin yer aldığı son cümlede taşıdığı anlam zenginliği ile bütün gücünü gözler önüne serer. Çünkü mizahı oluşturan son cümlelerin, nükteli en çarpıcı haliyle muhatabına iletebilmesi için veciz, anlamlı ve güldürücü olması gerekir. Bu son cümlede yer alan kelimeler, ifade ettiği birbirinden farklı anlam, algı ve söylemlerle sıradan bir olayın komik bir hale dönüşmesine zemin hazırlar. Ahengi sağlamak için seçilen kelime tekrarları, mecaz, benzetme ve çağrışımlar fıkraları daha da anlamlı ve güzel hale getirir.

II. Fıkralarda, Mizahı Oluşturmada Türkçenin Gücü/Etkisi

Hiç şüphesiz bir topluluğun konuştuğu dilin kelime ve anlam zenginliği, çeşitli kültür unsurlarıyla birlikte mizahının da daha güçlü hale gelmesini sağlar. Çünkü dil, bir milletin kültürünün aynasıdır. Bu

anlamda Türkçenin mizah oluşturmaya elverişli bir yapıya sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türk kültürüne ait fıkralar incelendiğinde mizahı oluşturmak için; kelimelerin eş, zıt ve mecazî anlamlarından, birbirini çağrıştıran terimlerden, benzetmelerden, deyimlerden, atasözlerinden, söz sanatlarından, kalıp ifadelerden, manzum ifadelerden, argo sözlerden, yerel kelimelerden, yabancı dil öğrenme/öğretme ve yabancı kelimelere aranan Türkçe karşılıklarından sıkça yararlanıldığı görülmektedir. Aslında bu konuda daha önceki tarihlerde çeşitli makale ve kitaplar yayımlanmıştır. Özellikle Çiğdem Usta'nın, birinci baskısı 2005 yılında yapılan; *Mizah Dilinin Gizemi* (2009) adlı eseri konuyla yakından ilgilidir. Ancak, yeni tespit ettiğimiz bazı örnekler bu konunun yeniden ele alınması gerektiğini düşündürdü. Konuyla ilgili tespit edilen fıkralar incelendiğinde Türkçenin mizah oluşturmaya ne kadar uygun ve zengin bir yapıya sahip bir dil olduğu açıkça görülmektedir. Konu, Türkçenin genel özellikleri de göz önüne alınarak belirli başlıklar altında değerlendirilmiştir:

1. Mecaz, Cinas ve Eş Anlamlı Kelimeler: Türkçe, sade ve anlaşılır bir dil olmasının yanı sıra anlam yönüyle zengin bir yapıya sahiptir. Bir kelimenin birden fazla anlama sahip olması aynı zamanda bir sanat dili olduğunun da göstergesidir. Türkçenin bu özelliği şiirde cinası güçlendirirken fıkralarda da mizahın oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Meşhur “Sürmeli Türküsü”ndeki “sürmeli” kelimesinin her dörtlükte farklı anlamlarda kullanılması Türkçenin bu zenginliğini göstermek için sadece bir örnektir. “Cinaslı maniler”de şair, âdeta kelimelerle oynayarak Türkçedeki kelime ve anlam çeşitliliğini gözler önüne sermiştir. Fıkralarda da mizah oluşturmak için eş anlamlı kelimelerden ve kelimelerin mecazî anlamlarından sıkça yararlanıldığı söylenebilir. Örneğin Şeyh Gâlip ile Halet Efendi arasında geçen diyalogda mizah, kendi isimlerinin eş anlamları etrafında oluşturulmuştur:

Şeyh Gâlip ile Halet Efendi, İstanbul'da Galata Kulesi önünden geçerlerken, köpek yavrularının altalta, üstüste oynamaları karşısında, Şeyh Gâlip Halet Efendi'ye dönerek:

“Şunlara bak, ne halet içinde oynuyorlar...” der.

Halet Efendi:

“İyi de hangisi gâlip?” diye sorar.

Aynı konu, Fuzulî ile Ruhî arasında geçen bir sohbette de geçer:

Divan şiirimizin iki ünlü şairi Fuzûlî ve Ruhi yolda karşılaşırlar.
Yol kenarında yatmakta olan köpeği gören Ruhî, Fuzûlî'ye taş
atmak için:

“Bu köpek burada fuzuli.” der.

Ünlü şair de bu sözün altında kalmaz ve:

“Bas kuyruğuna çıksın ruhi.” der.

Bunun gibi daha birçok fıkrada kelime oyunlarına başvurularak mizahı oluşturmak için kelimenin eş anlamlarından yararlanılmıştır. Bu tür fıkralarda kelimelerin birçok anlamına dikkatler çekilerek aynı zamanda cinas sanatına da yer verilir. Nitekim günümüzde Nasreddin Hoca'nın çocukluğuna bağlı olarak anlatılan ama aslında “Deli Oğlan” (Şimşek 2001, II. C.: 273) masalında deli kardeşin başından geçen bir olayda mizah, “*kapıya sahip olmak*” deyimini üzerine kurulmuştur. Söz konusu fıkrada anne, küçük Nasreddin'e, göle çamaşır yıkamaya gittiğini ve dönünceye kadar kapıya sahip olmasını söyler. Nasreddin daha sonra kapıyı çıkarıp sırtına bağlayarak annesinin yanına gider. Annesi kızarak niçin kapıdan ayrıldığını sorunca da; “*Ana, hiç merak etme, kapıya sahip oldum.*” diyerek sırtındaki kapıyı gösterir (Tokmakçıoğlu 2004: 176). Dikkat edilirse burada, “*kapıya sahip olmak*” deyimini gerçek ve mecazî anlamlarıyla ifade edilmiştir. Buna benzer bir diğer fıkra örneğinde de kelimelerin iki farklı anlamıyla mizah oluşturulmuştur: Temele; “*Kariyer hakkında ne düşünüyorsun?*” diye sorduklarında Temel'in cevabı; “*Gerçekten çok doğru, erkek çalışır, kari yer!*” olur. Örnekte, “iş, meslek” anlamına gelen “kariyer” kelimesi, son cümlede kocasının kazandığı parayı yiyen kadın anlamında “kari yer” sözleriyle ifade edilerek mizah yaratılmıştır.

Aşağıdaki fıkralarda “kaza” ve “biz” kelimeleri de iki farklı anlamda kullanılarak mizahın oluşumuna zemin hazırlamıştır:

Yolculardan biri, otobüs şoförünün yanına gider ve namaz vakti geçmeden bir mola vermesini rica eder. Şoför sinirlenerek:

“Kaza edin efendim -der-, ne olur yani?”

Adam, sakın sakın cevap verir:

“Ben kaza etmeden ya sen kaza edersen?”

xxx

Elazığ'da pazardan ceviz alam adam, satıcıya:

“Cevizlerin kör mü?” diye sorar.

Satıcı da:

“Bizi unutmayın!” der.

Eve gelen adam bütün cevizlerin kör olduğunu ve ancak “biz” ile içinin çıkarılabileceğini görür.

Bir başka fıkrada ise “açma” kelimesi, hem “açmak” hem de poğça/simit tarzı bir yiyecek anlamında kullanılmıştır.

İki arkadaş yolda giderken bir diğerine sorar:

“Poşetin içinde ne var kanka?”

“Açma”

“Niye, ne var ki içinde?”

“Açma oğlum, açma”

“Tamam, kızma açmıyorum.”

“Ulan Simit Sarayı’ndan açma aldım!”

Saatlerin geri alınması da ifade ettiği iki farklı anlam yönüyle bir fıkranın oluşumuna zemin hazırlar. Temel, saatlerin bir saat geri alınacağını duyunca evdeki bütün saatleri toplayıp saatçiye götürerek geri vermek ister. Saatçi; “*Sadece birini alabilirim, çünkü haberlerde sadece bir saat geri alınacağı söylendi.*” der.

Elazığ'da anlatılan bir fıkranın oluşumunda ise Wolswagen marka otomobile, şeklinden dolayı o bölgede “tusbağa” denilmesi rol oynamıştır:

Kamyonu kullanan acemi muavin şoföre:

“Karşıma tusbağa çıktı, ne yapayım?” diye sorar. Şoför de:

“Ortala geç” der.

Ertesi gün gazetelerde; “23 plakalı bir kamyon, Wolswagen marka otomobili biçti!” haberi herkese yayılır (Hangün 2002: 215).

“Yavaş” kelimesinin hem fiil hem de bir mekân adı olarak kullanılması da güzel bir fıkranın ortaya çıkmasına vesile olur: Yolculuğa çıkan Baskilli, yolda; “Yavaş 50”, “Yavaş 40”, “Yavaş 10” levhalarını görerek sürekli arabasının hızını düşürdükten sonra; “Yavaş’a Hoş Geldiniz.” levhası ile karşılaşır (Hangün 2002: 226).

Nasreddin Hoca'ya ait fıkralarda da bu tür örneklere rastlamak mümkündür. Bunlardan biri eş anlamlı birçok kelimeye yer vermektedir. Fıkra, insanın isterse sorulan soruların hepsine Türkçe kelimelerin anlam zenginliğinden faydalanarak yanlış olmayan ama beklenen cevap da olmayan sözlerle karşılık verilebileceğini gösterir:

Bir gün Nasreddin Hoca'nın pek hoşlanmadığı, ikide bir onu bunu alaya almaya kalkan, tatsız bir adam, yılışa yılışa sokularak Nasreddin Hoca'ya:

“Saat kaç?” diye sorar. Nasreddin Hoca:

“Bir tane saatim var.” deyince adam:

“Onu sormadım. Kaça geldi?” der.

“Kösteğiyle birlikte yüz seksen iki akçe para vermiştim.” diyen Nasreddin Hoca'ya adam:

“Allah Allah! Anlatamadım galiba? Akşama ne var, onu soruyorum!” diye sorar. Nasreddin Hoca:

“Arpa ekmeği, taze soğan, kavun, hıyar. Bir de bulgur pilavı olabilir.” deyince adam sinirlenip:

“Şimdi ne zamandayız?” diye üsteler. Bu sefer de Nasreddin Hoca:

“Yazın ortasındayız. En sıcak günler.” der. Hâlâ istediği cevabı alamayan adam bunalarak:

“Be adam! Zaman ne zaman diyorum?” diye söylenince de Nasreddin Hoca:

“Bunu bilmeyecek ne var? Âhir zaman!...” der. (Fuat 2004: 121).

Karadeniz yöresine bağlı olarak anlatılan bir fıkra ise Fadime'nin domuz gribine yakalanması ile ilgilidir. Fıkra “domuz gribi”nde geçen “domuz” kelimesi mecazî anlamından çıkarılıp gerçek anlamıyla kullanılarak mizah oluşturulur: Temel'in hanımı Fadime domuz gribi olur ve uzun bir tedaviden sonra iyileşir. Bir süre sonra Dursun, çarşıda Temel ile karşılaşınca ona Fadime'nin durumunu sorar. Temel; “*Gripi geçti geçmesuna ama domizliği devam ediii!*” diye cevap verir.

Görüldüğü gibi fıkralara canlılık veren, kahramanların karşılıklı konuşmaları, seçilen kelimeler ve bunların ifade ettiği diğer anlamlardır. Ahengi sağlamak için başvurulmuş kelime tekrarları, mecaz, benzetme ve çağrışımlar fıkraları daha güzel hale getirmektedir. Verilen örnekler, Türkçede kullanılan kelimelerin büyük bir kısmının birden fazla anlam

ifade ettiğini ve bu anlamlar beklenenin dışında kullanıldığında veya algılandığında mizahı meydana getirdiğini açıkça göstermektedir.

2. Zıtlıklar: Bir şeyin “tam” olabilmesi için zıddıyla birlikte yer alması gerekir. Çünkü hayatın dengesi zıtlıklar üzerine kurulmuştur ve bunlar her zaman birbirini tamamlar. Farklı kutupların birbirini çekmesi gibi zıtlıklar da birbirini çekerek bütünlüğü oluşturur. Tıpkı geceyle gündüzün bir günü, yer ile gökyüzünün dünyayı, kadın ile erkeğin bir çifti oluşturduğu gibi. Nitekim bir fıkrasında Nasreddin Hoca’ya; “*Burnun göster*” derler, Hoca ensesini gösterir. “*Aman Hocam, tam zıddını gösterdin.*” dediklerinde Hoca; “*Bir şeyin zıddı bilinmez, anlaşılmazsa kendisi hiç bilinip anlaşılmaz.*” (Tokmakçioğlu 2004: 149) diyerek temelinde derin anlamların yattığı felsefi bir açıklama yapar. Bunun gibi birçok fıkrada birbirinin zıttı olan bazı kelimeler mizahî bir unsur olarak kullanılmıştır:

Nasreddin Hoca, bir gün Akşehir Gölü kenarındaki mesireye gider ve bir adamın göle düştüğünü görür. O sırada herkes:

“Ver elini, ver elini!” diye bağrışarak onu kurtarmak isterler. Fakat boğulmak üzere olan adam, hiç kimseye elini uzatmayınca Hoca:

“Al şu elimi!” diyerek, neredeyse boğulmak üzere olan adamı kurtarır. Bu olayda yalnızca Nasreddin Hoca’nın adamlarla iletişim kurabilmesine hayret edenlere ise Hoca şöyle cevap verir:

“Siz, adamın ne kadar cimri olduğunu bilmezsiniz. O sadece alır, vermez. Onun için ‘al elimi’ deyince dediğimi yaptı.” der (Tokmakçioğlu 2004: 289-290).

Sosyal bir eleştirinin mizahi bir üslupla anlatıldığı bu fıkrada insanların bencilleştiği, “vermek”ten çok “alma”yı tercih ettikleri dile getirilir. Böylece Türkçenin ifade zenginliği ile sosyal yardımlaşmadan uzak, sadece kendi menfaatlerini düşünen insanlar eleştirilir.

Aynı durum bir abdal fıkrasında da mizaha konu olur. Çukurova yöresinde, önceleri gezgin olan daha sonra belirli mekânlara yerleştirilen ve genellikle dilenerek geçimlerini sağlayan abdallar vardır. Bunların nüktedanlıklarını ve hazırcevap oluşlarını konu alan fıkralar dilden dile anlatılır. Nitekim meslektaşımız Mehmet Çevik, bu fıkraları derleyerek kitap haline getirmiştir (2016, 2018 2.b.). Bu fıkralardan birinde, abdallar dilenmek için gittikleri köyde, herkes Cuma namazına gidince bunlar da

gidip namaz kılarlar. Çıkışta köylülerden biri; “Siz namaz kıldınız ama *abdest aldınız mı bakiim?*” diye sorar. İçlerinden biri; “Yooook! Biz zati, daha yeni geldik ağıam, *abdas ne veren olmadı ki alak!*” (Çevik 2018: 244) diye cevap verir. Dikkat edilirse bu fıkrada da dilenmekten başka bir şey bilmeyen abdalların zihninde sadece “almak” vardır. Bu sebeple de “*Abdest aldın mı?*” sorusuna; “*Veren olmadı ki alak!*” diyerek birbirinin zıttı olan; “vermek” ve “almak” kelimelerinden hareketle mizah oluşturulur.

Aynı durum aşağıdaki fıkralarda da görülmektedir:

Hoca’nın evi yanar. Ahbabları koşup kendisini bularak durumu bildirirler. Hoca istifini bozmadan; “Karımı bulun, ona haber verin, demiş, aramızda iş bölümü yaptık; evin dış işlerine ben, iç işlerine o bakıyor!” (Tokmakçioğlu, 2004: 134).

xxx

Nasreddin Hoca, bir gün kasabalıların dileklerini huzuruna çıkıp bir bir Timur’a söylemiş. Hoca’nın kendisiyle senlibenli konuştuğunu gören Timur hiddetlenerek:

“Sen, demiş, kim oluyorsun da benim gibi büyük bir hükümdarla bu şekilde konuşabiliyorsun?”

Hoca:

“Ne yapalım, diye cevap vermiş, sen büyüksen biz de küçüğüz!” (Tokmakçioğlu, 2004: 138).

xxx

Bekri Mustafa, Pazar kayıklarından biriyle Üsküdar’dan İstanbul’a geçerken müthiş bir fırtına çıkar. Bekri korkudan sapsarı kesilip telaşa düşer. Sandalcı:

“Korkma be, Allah büyüktür” der. Bekri:

“Biliyorum Allah büyük... Ama kayık küçük!” der (Tokmakçioğlu, 1983: 19-20).

Bu tür fıkralarda; “almak-vermek”, “iç-dış”, “büyük-küçük”, “ters-doğru” ve “az-çok” gibi birbirinin zıddı olan kelimeler bir arada kullanılarak mizahı meydana getirirler.

3. İma/Örtülü İletişim: İma, bir şeyi doğrudan söylemeyip çeşitli benzetme ve çağrışımlarla ifade etmeye çalışmadır. Buna “örtülü iletişim” de denilir, bir çeşit dolaylı anlatımdır. Özellikle Nasreddin Hoca’ya bağlı olarak anlatılan fıkralarda bu tür örneklere sıkça rastlanılır. Örneğin,

misafir kaldığı bir evde Nasreddin Hoca'ya; "*Hocam, susuz musun yoksa uykusuz mu?*" diye sorduklarında Hoca; "*Buraya gelirken bir pınar başında uyumuştum!*" diye cevap verir (Tokmakçioğlu 2004: 148-149). Dikkat edilirse, "Hoca kendisine yemek vermeyen ev sahibinden açıkça yemek istemese de uyku ve su ihtiyacını giderdiğini belirterek asıl ihtiyacının yemek olduğunu örtülü bir dille ifade eder." (Çetindağ Süme 2014: 111). Türk kültüründe misafir ağırlamanın adı, en güzel yiyecekleri hazırlayarak ona en güzel ikramlarda bulunmaktır. Bu sebeple eve gelen misafire genellikle sormadan yemek hazırlanır. Çünkü misafir, aç olsa bile bunu ev sahibine rahat bir şekilde söyleyemez. Ama bu fıkrada olduğu gibi bazen de misafire bu şekilde sorular sorulabiliyor.

Nasreddin Hoca, bir başka fıkrasında da; "İnsan neden esner?" sorusuna: "*Vallahi, ya açlıktan ya da uykusuzluktan, ama benim uykum yok.*" (Tokmakçioğlu 2004: 164-165) diyerek aç olduğunu yine dolaylı yollardan ifade eder. Dikkat edilirse Hoca, doğrudan aç olduğunu söylemez. Ama uykusunun olmadığına vurgu yaparak aç olduğunu ima eder.

Bir başka fıkrada, kumarda yenilen Fadime'ye Temel her seferinde; "*Üzülme kanaryam/kekliğim/bülbülüm!*" gibi sözler söyler. Arkadaşları bunun sebebini sorduklarında Temel; "*Vallahi 'kuş beyinli' diyeceğim de bir türlü dilim varmıyor.*" der.

Abdal fıkraları arasında da dolaylı anlatım örneklerine sıkça rastlanır. Örneğin; Kadirli'de bir Abdal'a; "*Nerelisin?*" diye sorarlar. Abdal: "*Zilfağaroğlu Ali Bee, bizim orada oturur!*" der (Çevik 2018: 192). Aslında söylediği evin civarında bunların çadırları/kulübeleri vardır. Ama çadırdaki kulübede yaşadıklarını doğrudan söylemek istemeyen Abdal, dikkatleri bölgede herkesçe tanınan bir beyin konağına çekerek o muhitte yaşadığını, diğer bir ifadeyle ağa ile aynı konumda olduğunu ima eder.

Aşağıdaki fıkrada, anne ile oğlunun karşılıklı konuşmasında da oğlan, annesini örtülü dil yöntemiyle ikna eder:

"Anne bana 2 tl verir misin?"

"Az önce verdim oğlum, dondurma alacaksın yine değil mi?"

"Hayır anne, şurada bir yaşlı amca var da ona verecektim."

"Canım oğlum, ben de yine dondurma alacaksın sandım."

Anne 2 tl'yi oğluna verir ve sorar:

“Peki nerde o yaşlı adam?

“Köşede dondurma satıyor!”

Duyguların açıkça ifade edilmediği bu tür fıkralarda söylenmek istenen düşünce dolaylı yollardan anlatılmaya çalışılır.

4. Mahallî Kelimelere Farklı Anlamaların Yüklenmesi: Her bölgenin kendine mahsus bir konuşma şekli vardır. “Ağız” adı verilen bu konuşma şekli, “*Belli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili haline gelmemiş dil.*” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanır. Bölge ağız özelliklerine göre farklı anlamlar kazanan bazı kelimeler mizahın oluşumunda da oldukça önemlidir. Aşağıdaki fıkra bu durum çok güzel bir şekilde anlatılır:

Sivas’ta, bir hamam sahibi gece olunca hamamı kapatmak ister. Ancak içeride herhangi birinin olup olmadığını öğrenmek için de içeriye yüksek sesle bağırır:

“İçerde yunan var mı?”

İçeriden biri seslenir:

“Yok abi, ben Kayseriliyim!”

Aslında fıkra geçen “yunan” kelimesi, Sivas ağızında “yıkanan, banyo yapan” anlamında kullanılan bir kelimedir. Ancak karşıdaki kişi bu kelimeyi ülke adı olarak algıladığı için yanlış anlamaya bağlı bir mizah yaratılmış olur. Aynı durum “gurur” kelimesi için de söz konusudur. Öğretmen, öğrencisine “gurur” kelimesi ile ilgili bir cümle kurmasını ister. Çocuk da; “*Çamaşırları güneşin altına asarsan gurur.*” diye cevap verir! Aslında burada öğretmenin beklediği cevap, “onurlanmak, övünmek” anlamına gelen “gurur duymak” sözü ile ilgilidir. Ama çocuk, bu kelimeyi kendi yöresindeki “kurutmak” fiilinin telaffuz ediliş şekli olarak algıladığı için bu şekilde bir cevap verir.

Bazı durumlarda bölge halkının kimi harfleri farklı telaffuz edişi de mizahi bir oluşuma sebep olabilmektedir. Elazığ’ın Baskil ilçesinde yaşayan halkın “o-ö” ile “ü-u” harflerini karıştırması gibi. Nitekim kahveye giden Baskillinin, garsona; “*Bene bi çay, so da getir.*” (Hangün 2002: 176-177) demesi üzerine garsonun, su yerine soda getirmesi; Doğan SLX marka otomobil alan Baskilliye, arabasının markası sorulduğunda; “*Duğan Se Le Çorpi*” diye cevap vermesi (Hangün 2002: 218) ve Baskilli öğretmenin müzik dersinde “solo ve koro” kelimelerini “sulu ve kuru” şeklinde telaffuz etmesi (Hangün 2002: 179), bilinen bir kelimenin bölge ağız özelliklerine

bağlı olarak telaffuz edildiğinde nasıl bir mizah oluşturduğunu gösteren en güzel örneklerdir. Konuyla ilgili bir başka fıkra ise şöyledir:

Baskilli, yeni doğan oğluna “Oğuz” adını koyunca, çevresindekiler:

“Keşke, Kur’an’da geçen bir isim koysaydın.” derler.

O da geçtiğini iddia eder.

“Nerede geçiyor?” diye sorduklarında ise:

“Oğuzu billahi mineş-şeytanirracîm...” der.

Her bölgenin/şehrin/köyün kendine mahsus bir takım dil/ağız özellikleri olduğu için bu tür fıkralara hemen her bölgede rastlamak mümkündür.

5. Argo kelimeler: Bazı durumlarda küfürlü sözler ya da argo kelimeler de fıkralardaki mizahi unsuru oluşturmaktadır. Dinleyicinin/okuyucunun, kendisinin asla yapamayacağı, kendisine yakıştırmadığı bir sözü bir başkasından dinlerken katıla katıla gülmesi, birçok fıkranın yaratılmasına vesile olmuştur. Örneğin aşağıdaki fıkroda satıcı, halk arasında salatalık yerine kullanılan “hıyar” kelimesinin mecazî anlamlarını da düşünerek söylemeye çekinir. Onun utanarak bu kelimeyi söylemesi bir fıkranın oluşumuna vesile olur:

Utangaç bir Baskilli, tablacılık yaparak sebze satmaktadır. Sokakta dolaşırken bir yandan da sattıklarını mahalleliye duyurmak için domatese ve bibere bakıp:

“To...mates vaaaar, isot vaaar!” der.

Ardından maydanoza, lahanaya bakar:

“Mey... dunuz vaaaar, le... ha...ne vaaar!” der.

Sonra salatalığa bakar:

“Tövbe esteğfurullah, hi...yer vaaar!” der (Hangün 2002: 175-176).

Bir başka fıkroda imam, kadınlara; akşam eve yorgun gelen kocalarına iyi davranmaları, hallerini ve hatırlarını sorma konusunda nasihatle bulunur, kadınlar da “tamam” derler. O gün de hava çok soğuktur, bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktadır. Bu kadınlardan biri, akşam sıırılsıklam bir halde kapıyı çalan kocasıyla ilgilenmek ister: “*Oy herif, nasıl da it gibi titirsen!*” der (Dursun 2024: 128). Burada iyi niyetle, hal hatır sormak amacıyla söylenen bu söz argoda pek hoş karşılanmasa da kadının dilinde mizahî bir üsluba dönüşmüştür.

6. Atasözü ve Deyimler: Atasözü ve deyimler, az sözle çok şeyin ifade edildiği, yoğun bir anlatım gücüne sahip kalıplaşmış ifadelerdir. Türkçenin gücü ve güzelliği en çok da bu türlerde kendini gösterir. Bugün Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan fıkraların çoğunun sonunda mizahı oluşturan cümle atasözü veya deyim şeklindedir: “*Parayı veren düdüğü çalar*”, “*El, elin eşeğinin türküyü söyleyerek arar.*”, “*Damdan düşenin halini damdan düşen bilir.*”, “*Yorgan gitti, kavga bitti*”, “*ipe un sermek*”, “*Bindiği dalı kesmek*”, “*Geç yığdım*”, “*Yok devenin başı*”, “*Fukaranın malı gözü önünde gerek*”... Aşağıda “*hırsızın hiç mi suçu yok*” deyiminin ortaya çıkışı da bir fıkra ile anlatılmaktadır:

Eşeği çalınan Hoca, durumu yana yakıla komşularına anlatınca her birinin ağzından; “Hırsız eşeğini götürürken neredeydin?”, “O kadar ince kapı olur mu?”, “Ahırın kapısını kilitleseydin eşek çalınmazdı”, “Hırsız, eşeği bağlamadığın için çaldı!” gibi laflar çıkar. Hoca dayanamayarak; “Evet, bütün bunlar benim suçum! Ama siz de insaf edin, hırsızın hiç mi suçu yok!” der (Tokmakçıoğlu, 2004: 162).

Elazığ ve çevresinde kullanılan bazı deyimlerde de, bu yörenin kültürünü bilmeyenler için mizahî bir anlam içerir. Tıpkı aşağıdaki örnekte olduğu gibi:

Baskilli baba ile oğlu tarlada çalışırken gökyüzünden bir helikopter geçer. Bunu üzerine oğlu babasına seslenir:

“Babo, bak tiyare geçi!” Babası:

“Karışma oğlum geçsin!” der (Hangün 2002: 183-184).

Atasözleri bölgeden bölgeye pek değişmese de deyimlerde farklılık biraz daha fazladır. Hemen her bölgenin kendine mahsus bazı deyimleri vardır. Bu fıkra da geçen; “*karışma geçsin*” sözleri de, güzel bir iş yaptıklarında; “*sesini çıkarma*” ya da beklenen performansı gösteremeyen birine; “*topuğuna tükür*” denilmesi de Elazığ’da sıkça kullanılan deyimler arasındadır.

7. Manzum Türler: Fıkralar genellikle nesir halinde olsalar da zaman zaman içerisinde manzum parçalara rastlamak mümkündür. Bunlar bazen dörtlük bazen de beyit veya bentler şeklindedir. Bu tür fıkralarda mizah genellikle manzumenin içerisinde yer alır. Konuyla ilgili örnek sayısı oldukça fazladır. Bunlardan birkaçı, konunun anlaşılması için yeterli

olacaktır. Örneğin, Nasreddin Hoca'nın "Ebced Hesabı" adlı fıkrası ile Âşık İmamî'nin "Kabak" adlı ilahisinde geçen kabak yemeği konusunun benzeri Bekri Mustafa'nın başından da geçer. Bekri Mustafa, misafir olduğu Ahmet Ağa'nın evinde 13 gün boyunca sabah akşam kabak yemeği yiyince dayanamayıp bir sabah, ezan vakti evin karşısındaki mescidin minaresine çıkar ve ezan okur gibi şu dörtlüğü söyler:

"Ahmet derler var bir kişi
Hayra yarar yok hiç işi
Sabah akşam kabak aş
Yenir mi ya Resulallah" (Erksan, 1997: 4)

Bu tür örnekler Nasreddin Hoca fıkralarında oldukça fazladır. Bu örneklerden birinde Nasreddin Hoca ile evindeki misafir âdeta "atma türkü/karşı-beri" söylemektedirler:

Hoca'ya bir misafir gelmiş. Yiyip içtikten sonra tam yatılacakken misafir:
"Bizim eller bizim eller
Yatar iken yüzüm yerler!" demiş...
Rahmetli de bu maniye şöyle karşılık vermiş:
"Bizde öyle âdet yoktur!
Saklarlar da kışın yerler!" (Tokmakçıoğlu, 2004: 161).

Bu tür manzumelerin dışında "ölçülü sözler" olarak da adlandırılan düzgüler de fıkralarda mizahın oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Doğan Kaya'nın "*Muhtelif konularda ve daha ziyade ikilik yahut uçluluklerle söylenen; tecrübe ve görüşleri yansıtan; duygu, inanç, düşünce, davranış için düzülmüş özlü ve ölçülü sözlere düzgü denir.*" (1999: 403) şeklinde tanımladığı düzgülerin bazılarında mani, atasözü ve tekerleme özelliği de vardır. Sözü, ölçünün ve anlamın mizah ile birleştiği bu tür fıkraların sayısı oldukça fazladır. Nitekim bir fıkrasında Nasreddin Hoca'ya hekimliğin sırrı sorulduğunda; "*Ayaklarını sıcak tut, başını serin / Kendine bir iş bul, düşünme derin.*" (Tokmakçıoğlu, 2004: 136) diyerek bir düzgü ile meraklılarına gereken cevabı verir. Halk arasında atasözü olarak da söylenen bu fıkrada, derin anlamların gizli olduğu muhakkaktır.

Hoca'nın, "Onda da Küser" adlı fıkrasında da mizah, şiir diliyle ifade edilir:

Hoca ve arkadaşları, gezip dolaştıktan sonra, bir pınar başında, yanlarında getirdikleri süte ekmek doğrayıp yemek isterler. Fakat Hoca ile arkadaşlarından biri ekmeği doğradıkça, diğeri de sürekli yer. İkazlarına kulak asmayan bu kişinin başına, Hoca kepçeyle bir kere vurunca, adam cansız yere düşer. Hoca ne yaptıysa arkadaşını yerinden kımıldatamaz ve:

“Ne doğrar, ne elin çanagdan keser,

Bir çömçe vurarsan, onda da küser!” der (Abdulla 1993: 69).

Üstüne vazife olmayan işlere karışan insanlar için; *“Allah’ın işine, bakkalın taşına karışılmaz.”* sözünün geçtiği düzgü de anlam ağırlıklı bir fıkradır. Olay, bir Yörük ile bakkal arasında geçer:

Bir Yörük, şehre peynir satmaya gitmiş. Peyniri bir bakkala satmış. Bakkal, peynirleri tartarken terazinin bir gözüne okka ve dirhem (eski ağırlık ölçüsü) yerine bir taş koyar. Köylü, “Hacı Efendi, senin okkan, dirhem yok mu, neden taşla tartıyorsun?” deyince, bakkal, “Sus kâfir olursun; Allah’ın işine, bakkalın taşına karışılmaz!” der (Atalay, 1968: 14).

Aşağıdaki fıkralarda da mizahın oluşumunda düzgülerden yararlanıldığı görülmektedir:

Eski şairlerden birisi, “Sabaha dek okşadım seni” diye bir mısra yazar. İkinci mısraya bir türlü kafiye uyduramaz. Safiye adında oldukça bilgili bir karısı varmış. Kadın, kocasından hoşnut değilmiş. Ayrılmak ister, bir türlü boşanamazmış. Adam kafiye bulmayı düşünürken yanına gelerek ne düşündüğünü sorar. O da ikinci mısra için kafiye düşündüğünü söyler. Hanımı:

“Boşadım seni dersen, ‘okşadım seni’ ile çok güzel kafiye olur.” der. Kocası:

“Tamam, boşadım seni.” der demez, kadın; “Beni boşadın; Allah’a ısmarladık!” diyerek kapıdan fırlar gider. Bunun üzerine adam:

“Geldi kafiye, gitti Safiye!” diye mırıldanır (Atalay, 1968: 83).

xxx

Hocanın birisi, camide vaaz ederken sadakadan, fitreden, zekâtтан, Muharrem ayında aşureden bahseder, bunların sevaplarını anlatır. Muharrem ayı gelmiş, her evden sıra ile aşureler imamın evine taşınmaya başlamış. Ay geçip gider. Hocanın evinden aşure

çıkmamış. Hocaya sebebi sorulduğunda, “Ölü gözünden yaş, imam evinden aş çıkmaz.” cevabını vermiş (Atalay, 1968: 152).

Bu tür fıkralarda Türkçenin anlam zenginliği daha açık bir şekilde hissedilir. Şiir dili, ölçü ve kafiye mizah ile birleşerek ortaya tam anlamıyla bir sanat eseri konulmuştur.

8. Türkçe-Yabancı Dil Karşılaştırması

Bazı durumlarda Türkçe konuşan birinin yabancı dil öğrenmeye çalışması ya da başka ülkelerden gelen birinin Türkçe öğrenmeye çalışması, bir başkasına dil öğretme, dilimize giren yabancı kelimelerin yanlış yerlerde kullanılması, Türkçeyi yeni öğrenen kişilerin bazı kelimeleri ikinci, üçüncü anlamlarıyla kullanmaları mizahı da beraberinde getirir. Bu konu şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

8.1. Yabancı Dil Öğrenme ve Öğretme: Bazı fıkralarda yabancı dil öğrenme ya da öğretme durumu mizaha konu olabilir. Örneğin bir Karadenizli fıkrasında Temel Almanya’ya gidip döndükten sonra Dursun’la karşılaşır. Dursun; “*Ula Temel sen Almanca bilmezdu. Almanya’da iken çok sıkıntı çektin mi?*” diye sorunca Temel; “*Ben çekmedum ama Almanlar epey sıkıntı çektu!*” der (Gökşen 2003: 248). Konuyla ilgili bir başka fıkra ise şöyledir:

Temel ile Dursun yolda gezerken yanlarına bir turist yaklaşır.

“İngilizce biliyor musunuz?” diye sorar. Temel ile Dursun:

“Bilmeyiruk” derler.

Turist sıra ile Fransızca, Almanca veya İtalyanca bilip bilmediklerini sorar. Bizimkiler işaretlerle bilmediklerini söylerler. Turist gittikten sonra Dursun:

“Ula Temel, çok utandum. Bi tane dil bilseyduk adamın derdini anlardık” diye hayıflanır. Temel:

“Ula Dursun, sen manyak misun? Adam dört dil biliyi de derduni anlatamayı” der (Gökşen 2003: 249).

Birçok dilde kelimelerin yazılışı ile okunuşu birbirinden farklıdır. Bu durum bazen mizahın oluşmasına da vesile olur. Nitekim bu durumun mantığını bir türlü çözemeyen Temel İngilizce öğretmenine sorar: “‘*Come*’ yazaysunuz, ‘*kam*’ diye okuyaysunuz da ‘*gelmek*’ anlamına geldiğini nereden anlaysunuz?”

Nasreddin Hoca ise bazı fıkralarında Türkçesi varken yabancı kelimelerin kullanılmasına karşı olduğunu, bu kelimelerin sadece anlamı zayıflattığını aşağıdaki fıkra ile ima eder:

Bir gün Hoca'ya; iyi, hoş bir adam olduğunu, fakat Farsça bilmediği için vaazlarının pek etkili olmadığını söylediklerinde, Hoca, Farsça bildiğini ispatlamak için bir beyit okur:

“Mor menevşe boynun eğmiş uyurest

Kâfir soğan kat kat urba giyerest”

Hoca'ya, bunun neresinin Farsça olduğu sorulunca; “Sonundaki ‘est’leri görmüyor musunuz?” diye cevap verir (Kabacalı 1991: 194).

“Nasreddin Hoca, sahip olduğumuz dilin büyük bir hazine olduğunu, bu sessiz kaybedişin farkında olmayan bizleri “*Mor menekşe boynun eğmiş uyurest*” sözleriyle tanımlarken, yok oluşun, elden gidişin kıs kıs gülen seyircilerini de acı soğanla özdeşleştirip, “*Kâfir soğan kat kat urba giyerest*” şeklinde dile getirir” (Şenocak 2014: 174).

8.2. Anlamı Bilinmeyen Yabancı Kelimeler: Bazı durumlarda Türkçe bir cümle kurarken uygun yerde kullanılmayan yabancı bir kelime mizahı oluşturabilir. Kişi, kullandığı kelimenin hangi anlama geldiğini tam olarak bilmediğinden dolayı uygun olmayan bir yerde kullanılan yabancı kelime mizahın oluşumuna zemin hazırlar:

Birkaç softa, aralarında hiçbir okuyup yazması olmayan birisi de bulunduğu bir davet sofrasında yemek yiyorlarmış. Ortaya, kuşbaşı etle yapılmış pilav gelmiş. Softalardan biri, kaşığına et parçası geldikçe, “vecedtü” dermiş ki, “buldum” demektir. Okuyup yazması olmayan kişi, bu sözü “kuşbaşı et” anlamında sanmış. Bir parçası da onun kaşığına gelince, “Ben de buldum bir vecedtü” diye haykırmış (Atalay, 1968: 33).

Fıkroda geçen son cümle Türkçeye çevrildiğinde; “*Ben de buldum, bir buldum!*” gibi anlamsız bir ifade ortaya çıkar bu da fıkradaki mizahı yaratır.

8.3. Yabancı Kelimelere Türkçe Karşılık Bulma: Bazı fıkralarda mizah, yabancı kelimelerin çağrıştırdığı Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Bunun ilk örneklerini Geleneksel Türk Tiyatrosunda görürüz. Burada, kahramanlardan biri mizaha zemin hazırlar, diğeri de mizahı oluşturur. Mizaha zemin hazırlayan karaktere “dişi konuşan”,

diğerine “erkek konuşan” denir. Dişi konuşan Hacivat (gölge oyunu), Pişekâr (ortaoyunu), Usta (hokkabaz), ihtiyar (kuklabaz), karşısındakine nükte yapma fırsatını verir, lafı, söyleşmeyi açar. Buna tulûat tiyatrosunda “anahtar vermek” denir. Bunlara cevap veren, laf yetiştiren kişiye (Karagöz, Kavuklu, yordak/Yordakçı, İbiş/Komik) de “erkek konuşan adı verilir (And 1985: 196):

Hokkabaz: Akşamdan beri yanıma gelmişsin, bir patırdı, bir gürültü.

Yordak: Ustacığım kim kaldırdı, kim götürdü? (....)

Hokkabaz: Öylesi değil.

Yordak: Ya nasıl ustacığım?

Hokkabaz: Yani bir vaveylâ kopardım.

Yordak: Evet, komşunun bahçesinden bir sarı leylâk kopardım.
(şakşak) Bir kırmızı leylâk kopardım, (şakşak) (And 1985: 205).

Nasreddin Hoca da “Kabak” ya da “Ebcet Hesabı” adı ile bilinen fıkrasında Arapça kelimelere karşılık kafiye ve redif yönünden uyumlu birer Türkçe kelime bularak derdini, cemaatten beklentisini çok güzel bir şekilde anlatır:

Hoca bir köye gitmiş. Hiç kimseyi rahatsız etmemek için doğruca köy odasına inmiş. Gelenek ya, her gün evden bir yemek gelirmiş Hoca’ya... Ama her gün de kabak tatlısı! Bir, iki, üç, dört... derken Hoca kendi kendine “Bu iş artık kabak tadı verdi.” demiş. Bir gün köylülerden biri eski Türkçe ile tarih düşürmek anlamına gelen Ebcet’in yorumlamasını kendisinden isteyince şöyle konuşmuş: “Ey cemaat, Ebcet: Müslümanlar konukseverdir. Ebâ en ced... Vekâletin (Hevves): Kimileri konuk ağırlamasını bilmez... Niçin mi? (Hutti): şu yoksul Hoca, kaç gündür kabak yuttu!.. Oysa (Keleman): Ben bu işe gelemem... amma velâkin (Sağfes): Böylesine davranış kitaba sığmaz... Yahû (Karaşet): Hocanıza yok mu bir lokma et?.. Biliniz ki (Dazıgelen): Et yedirenler cennete giderler azıklarıylan!..

Köylüler Hoca’nın ne demek istediğini anlamışlar ve o günden sonra kendisini etle, sütle beslemişler. Köyden ayrılacağı sıra biri: “Hoca, demiş, sayemizde adamakıllı beslendin, gürbüzleştin!” Hoca: “Sizin değil, demiş, Ebcet’in sayesinde gürbüzleştim ben!” der (Tokmakçıoğlu, 2004: 295-296).

Türkçeyi yeni öğrenmeye başlayan yabancı uyruklu kişiler de çoğu zaman, bir kelimenin birden fazla anlamının olduğunu bilemedikleri için bilinen bir kelimeyi yerinde kullanmayarak ya da yanlış kullanarak mizahı oluştururlar. Özellikle farklı ülkelerden gelerek Türkçe öğrenmeye çalışan öğrencilerde bu tür örnekler oldukça fazladır. Örneğin;

*“Soyma”nın elbise çıkarmak anlamına geldiğini öğrenen öğrenci, evde yemek yaparken, arkadaşına; “*Ben soğanların kıyafetini çıkardım, sen de yumurtaları getir.*” der (Özmen 2023: 64).

*“Doğurma”nın “çoğaltmak” ile eş anlamda olduğunu öğrenen öğrenci, bir gün hocasının masasına şöyle bir not bırakarak gider: “*Acil hastaneye gitmeliyim, çünkü ablam çoğaltacak!*” (Özmen 2023: 51).

*Öğretmen Türkçede pekiştirme konusunu anlattıktan sonra öğrencilerden örnek isteyince Kombaçyalı bir öğrenci, “yepyellow” der (Özmen 2023: 65).

*“Dişi” ile “kadının aynı anlama geldiğini öğrenen öğrenciye daha sonra evinde evcil hayvan besleyip beslemediği sorulunca; “*Bir kadın kedim var!*” der (Özmen 2023: 63).

*“Amca” ile “teyze”nin kullanım yerlerini karıştıran bir öğrenci, adres soran adama; “Teyze ben yabancıyım,” der. Adam da gülerek; “*Anladım yabancı olduğunu.*” der (Özmen 2023: 53).

Bunların dışında bazı Türkçe kelimelerin çeşitli Türk Cumhuriyetlerinde farklı anlamlarda kullanılması da duruma göre mizaha zemin hazırlamaktadır. Örneğin Azerbaycan Türkçesinde “düşmek”, taşıttan inmek; “çatmak”, yetişmek, ulaşmak; “subay” bekâr vb. anlamlarında kullanılmaktadır. Suriye’de ise “hurma” kadın anlamında da kullanılmakta imiş:

*Suriyeli bir öğrenci ülkesine giderken hocasından bir isteğinin olup olmadığını sorar. Hocası da: “Suriye’nin en güzel hurmalarından getir.” der. Öğrenci; “Ama hocam siz evlisiniz!” diyerek hayretini ifade eder (Özmen 2023: 41).

9. Modern Fıkralarda Türkçenin Kullanımı: Saim Sakaoğlu, geleneksel fıkralar ile modern fıkraları karşılaştırdığı yazısında, bilinen fıkra tiplerine modern fıkra motifleri eklenerek yeni fıkralar oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu modern fıkralarda da Türkçenin anlam zenginliği gözden kaçmamaktadır:

Dursun Temel’e sorar: “Kılıç paluğu hamsi paluğunun nesidür?”

“Korumasidur.” (Kızılot 2012b: 102’den Sakaoğlu 2013: 73)

xxx

Dursun Temel’e sorar:

“Dil paluğu hamsi paluğunun nesidur?”

“Ula sözcüsüdür, sözcüsü.” (Kızılot 2012a: 33’ten Sakaoğlu 2013: 72)

Bu örneklerden birincisinde balığın adının kılıç olması ona “koruma” özelliğini, diğesinde “dil” olması “sözcü”lük özelliğini yakıştırmaktadır.

Sakaoğlu, makalenin devamında; “*Günümüzde kısaltıla kısaltıla kuşa çevrilen, hatta bir bilmece havasına sokulan fıkralar âdeta tadımlık bile değil sanki solumalık veya duymalık şeklindedir.*” (Sakaoğlu 2013: 72) diye serzenişte bulunduğu kelimelerin eş anlamlarından hareketle mizah oluşturulmuştur. Sakaoğlu’nun; “zıpır bilmece” veya “soğuk fıkra” olarak adlandırdığı bu metinlerde fıkra havası olmasa da Türkçenin anlam zenginliğini ve mizahi yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Bunlardan bazıları:

*Adamın biri yumurtayı kırmış, yumurta da bir daha onunla konuşmamış.

*Adamın birinin evi yanmış ama duvarı düzmüş.

*İlk Türk bayrağını kim dikmiştir? (Terzi)

*Çinliler çay içerken kaşıklarını sağa doğru çevirirler Japonlar ise sola doğru... Neden? Şeker erisin diye! (Sakaoğlu 2013: 72)

Günümüzde bu tür metinlerin sayısı oldukça fazladır:

*Sizi çok üzen, kıran, kızdıran, aldatan biri; “Bağışla beni” diyorsa, onu kırmayın... Götürün, en yakın hayır kurumuna bağışlayın.

*“İyi günler, Ahmet Bey’i bağlar mısınız?”, “Niye, ısıyor mu?”

*Ben, ayakta gitmeye razıyım, yeter ki karakterin otursun.

*Öğretmen, öğrencisine; “Evladım, sınav kâğıdına baktım, yazın okunmuyor.” deyince öğrenci: “Kışın okuyun o zaman hocam!” der.

*Köpek tasmaı almak isteyen adam, satıcı nasıl olsun diye sorunca; “Kafana göre ver.” der. Satıcı tekme-tokat kovalar.

*“Susar mısın?” diyen birine karşısındaki; “Yok, yeni su içtim.” der.

“Gitmek kolaysa / dönmek fantaymış; Dönersin sandım / Lahmacun çıktın.”

*Doktora gittim; “Ağrı nerede?” dedi. “Doğu Anadolu bölgesinde.” dedim, oksijen tüpüyle kovaladı, adam salak mıdır, nedir.

*Bugün hastaneye gittim, filmimi çektiler. Doktora hangi kanalda oynayacak diye sorunca ters ters baktı. Yahu doktorlara da sorulmuyor arkadaş.

*Geçen gün su içecektim, içmedim. “Neden?”, “İçme suyu yazıyordu.”

*“Işıklarda inebilir miyim?”, “Niye? Karanlıktan mı korkuyorsun?”

*İki şey yıkar insanı. Biri sabun, biri su.”

*“Alo Emin’le görüşecektim.”, “Yanlış numara”, “Emin misiniz?”, “Eminim” , “Hani yanlış numaraydı?”

Genellikle eş anlamlı kelimelerden yararlanılarak ortaya konulan bu fıkralarda mizah yaratılmış olsa da fıkraların en büyük özelliklerinden; mesaj iletme, ders verme ya da bir konuyu/fikri açıklama gibi durumlara pek rastlanmamaktadır.

Sonuç

İnsanları güldürürken düşündürmeyi amaçlayan fıkraların en büyük malzemesi dildir. Türkçe ise diller arasında anlam ve ifade yönüyle zengin bir anlatım tarzına sahiptir. Türkçede bir kelimenin birden çok anlamının olması ya da tam tersi bir kavramın birden çok kelimeyle ifade edilmesi fıkralarda mizahın temelini oluşturmaktadır. Birçok fıkroda kelimelerin eş anlamlarından ya da benzer seslerden faydalanılarak mizahın oluşturulması bu sebeptir. Ayrıca Türkçenin ahenk ve üslup yönünden şiir diline yatkınlığı birçok fıkranın ortaya çıkışına vesile olmuş ve mizah, şiir diliyle birleştirilerek ahenkli bir hâl almıştır.

Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi fıkralar bir taraftan güldürürken diğer taraftan da düşündürür. Bu sebeple fıkranın bir diğer adı da “güldüşün”dür. Fakat mizahın kelime oyunlarına bağlı olarak ortaya çıktığı bazı fıkralarda “düşünme” kısmı zayıf kalmış, “gülme” daha baskın hale gelmiştir. Bu tür fıkralar, mesaj iletme yönünden biraz zayıf olsalar da Türkçenin yapısal üstünlüğünü göstermek, ifade gücünü ortaya koymak ve anlam zenginliğini gözler önüne sermek için bunların da derlenip değerlendirilmesi gerekir.

Kaynakça

Abdulla, Behlul (1993), *Dava Yorğan Davasıymış (Molla Nesreddin Letifeleri)*, Bakı: Yazıcı Yayınları.

And, Metin (1985), *Geleneksel Türk Tiyatrosu / Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Atalay, Besim (1968), *Çeşitli halk fıkraları ve deyimleri*, (Yayına hzl: Süleyman Tonguzalp), Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Çetindağ Sûme, Gûlda (2014), “Nasreddin Hoca fıkralarında Örtûlü İletişim”, *Akra Kûltür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4), 107-114.

Çevik, Mehmet (2018), *Abdal Fıkraları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Ürün Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1986), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dursun, Tolga (2024), *Kars'ta Mizah Kûltürü*, Çanakkale: Paradigma Yayınevi.

Erksan, A. Cemal (1947), *Resimli Bekri Mustafa Fıkraları*, İstanbul: Şaka Matbaası.

Fuat, Memet (2004), *Nasreddin Hoca Fıkraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kûltür Yayınları.

Gökşen, Cengiz (2002), *Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Hangûn, İkrami (2002), *Elazığ Fıkraları (İnceleme – Metin)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kabacalı, Alpay (1991), *Çeşitli Yönleriyle Nasreddin Hoca / Tarihi Kişiliği Fıkraları*, İstanbul.

Kaya, Doğan (1999), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Öğüt Eker, Gûlin (2009), *İnsan Kûltür Mizah*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Özmen, Ferhat (2023), *Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretiminde Derlenen Mizahi Hikâyelerin Tahlili*, Ankara: Sonçağ Akademi.

Sakaoğlu, Saim (2013), “Geleneksel Fıkra – Modern Fıkra”, *Milli Folklor*, 25 (97), 70-75.

Şenocak, Ebru (2014), “Nasreddin Hoca Fıkralarında Dil ve Kültür Bilinci”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 1 (2), 173-182.

Şimşek, Esma (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, II. Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şimşek, Esma (2018), “Kara Mizahın Ağıtlara yansıyan Yüzü”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2 (6), 81-102.

Tokmakçioğlu, Erdoğan (1983). *Bekri Mustafa*. İstanbul: Milliyet.

Tokmakçioğlu, Erdoğan (2004), *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, Geçit Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.

Türkçe Sözlük, 2.C. Ankara, 1998.

Usta, Çiğdem (2009), *Mizah Dilinin Gizemi*, 2. baskı, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Yıldırım, Dursun (1999); *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

<https://sozluk.gov.tr/>